

Llibre de memòries de la ciutat de València. Tres segles i mig d'història i de llengua valencianes

Josep Ribera Ribera¹

Resumen: El *Llibre de memòries de la ciutat de València* (s. XIV – XVII) es una obra memorialística excepcional en las letras catalanas de la Edad Moderna, que recorre más de tres siglos de la historia del pueblo valencino. La importancia y el carácter modélico de este dietario fue tal que se se conocen más de veinte copias manuscritas. Actualmente, sin embargo, sólo hemos podido localizar ocho. Respecto a sus autores, no hay duda que fueron, al menos, cuatro los que participaron en la redacción del dietario. En este trabajo realizamos un estudio introductorio de la obra, de los manuscritos localizados y de sus autores.

Palabras clave: Literatura catalana, memorialística, Edad Moderna, manuscritos, Valencia.

Abstract: The *Llibre de memòries de la ciutat de València* (c. XIV - XVII) is an exceptional memoirs work in Catalan literature of the modern age, which runs more than three centuries of history of the Valencian people. The importance and nature of this diary was so exemplary that have come to account for more than twenty manuscript copies. Today, however, we have only been able to locate eight. As for the authors, there is no doubt that they were at least four who participated in writing the memoirs. In this paper we make an introductory study of the diary, its located manuscripts and their authors.

Keywords: Catalan literature, memoirs, modern age, manuscripts, Valencia.

En el nostre país, la literatura personal s'ha cultivat poquíssim. És la conseqüència natural d'un poble que no sap llegir ni escriure la seva llengua. És un país que, en termes generals, ha contribuït al seu propi oblit. (Pla 8).

1. Introducció

Generalment, citem Josep Pla perquè estem d'acord amb les seues asseveracions, però en aquest cas el sentit de la citació és totalment el contrari. Afirmar que la literatura personal catalana s'ha cultivat poquíssim, només pot ser fruit del desconeixement de la rica tradició en biografies, autobiografies, cròniques, memòries i dietaris que es va desenvolupar durant l'edat moderna en els territoris de parla catalana, i aquest desconeixement pot estar motivat pel fet que els avanços fonamentals en la recerca literària del període modern s'iniciaren en les darreres dècades del segle XX². De qualsevol manera, coincidim amb el narrador empordanès en la importància immensa que posseeix la literatura memorialística en l'entramat històrico-literari d'un país, una importància que rau, fonamentalment, en el seu valor testimonial incalculable, en el retrat panoràmic de moments concrets de la història pròpia, en la radiografia del flux quotidià de la gent circulant pels carrers dels nostres pobles i en la fixació de la memòria col·lectiva des de l'òptica privada, sempre amb la voluntat de bandejar el gairebé indefugible caràcter efímer del temps.

¹ Filòleg, Universitat de València.

² Vegeu (Escartí 1990, 1998, 2010 i 2012), (Ferrando 1987 i 2012), (Fuster 1975), Roca (1997), (Rossich 1990, 1996 i 1997), (Rossich i Valsalobre 2012), etc.

El *Llibre de memòries de la ciutat i Regne de València*³ forma part d'aquesta valuosa tradició i, a més, és una obra que ha estat qualificada d'exemplar per nombrosos estudiosos del gènere memorialístic⁴. Probablement pel seu caràcter modèlic, degué tenir una influència notable en els escriptors que durant l'edat moderna escrigueren dietaris i memòries. L'èxit del *Llibre de memòries* es fa palès per la gran quantitat de còpies manuscrites —Furió (145-148) en comptabilitza més de vint— que se'n feren entre els segles XVI i XVII. De fet, tot referint-se a aquest dietari —malgrat que sovint el confon amb el *Llibre de bé i mal*—, Francesc Almarche afirmava que: «han derivado una multitud de copias en número tan abundante que apenas existe biblioteca pública o particular de Valencia que no posea alguna de ellas.» (41).

Tanmateix, hui en dia ens trobem amb una dificultat enorme a l'hora de localitzar totes aquestes còpies manuscrites de què ens parla la bibliografia, ja que, en part per algunes desamortitzacions com la de Mendizábal, de vegades per la deixadesa del funcionariat dels arxius i en altres ocasions pels espolis a què històricament ha estat sotmesa la literatura manuscrita, la majoria dels manuscrits que formen la tradició del *Llibre de memòries* han desaparegut i és pràcticament impossible la seua localització.

2. El *Llibre de memòries*

El *Llibre de memòries de la ciutat i Regne de València* és una obra memorialística que reflecteix una sèrie de fets que succeïren entre els segles XIV (concretament des de l'any 1306 segons uns manuscrits, i des del 1308, segons uns altres), i mitjan segle XVII (1644), tot i que un dels testimonis del dietari arriba fins als primers anys del segle XVIII⁵, exactament fins l'any 1705 —fruit d'un afegitó de Francesc X. Borrull.

D'una banda, el llibre deixa constància de notícies que podríem anomenar administratives o oficials, com ara els nomenaments dels càrrecs oficials de València (mostassafs, jurats, justícies, etc.) o les disposicions legals promulgades per aquests poders de la ciutat. També conté reports de fets relacionats amb la reialesa, la noblesa, el clergat, etc. La major part d'aquestes anotacions provenen de diverses obres de registre de l'arxiu de la ciutat, com ara el *Manual de Consells*, llibre que contenia les actes municipals que deixaven constància dels acords presos en les reunions dels jurats i del Consell de València. En aquest manual s'emmotllaven una gran varietat de documents —mitjançant les fórmules d'ordenances o d'establiments— per tal de regular diversos aspectes socials i econòmics sobre els quals el municipi tenia jurisdicció. A continuació podem llegir un parell d'exemples de les anotacions que es feien al *Manual de Consells* i que van passar al *Llibre de memòries*. El primer és un mer report de l'elecció d'alguns càrrecs oficials de la ciutat (els jurats i el justícia criminal). El segon pertany a un terreny més lúdic, atès que deixa constància de l'aparició del joc de cartes i de la reacció immediata del poder municipal en el sentit d'establir-ne la prohibició:

Any 1313

A 10 del mes de Maig de l'any 1313 foren elets en Jurats de la Ciutat de València los honrrats:

En Pons de Soler, en Bernat de Solsona.

³ En endavant *Llibre de memòries*.

⁴ Vegeu (Escartí 2010: 10), (Furió 139), etc.

⁵ Es tracta del ms. 94 de la Biblioteca de Universitat de València.

En Ramon de Poblet, en Salvador de Genestar.

Ciudadans. (Ms. 78: 4)

Any 1384

Com de poch ensà se ha trobat un joch que duihen [sic] dels naips, que és cosa damnosa, lo consell vol que sia tengut en los jochs vedats segons los establiments, així com de gresca. (Ms. 78: 97)

D'una altra banda, el *Llibre de memòries* narra esdeveniments que els autors consideren dignes d'esment i que cal emmotllar en l'àmbit social privat. Es tracta de notícies que hui en dia podrien formar part de l'apartat de societat o de successos de qualsevol exemplar de la premsa escrita. Unes vegades els autors n'han estat testimonis, mentre que d'altres han conegut els fets per mitjà de terceres persones. En qualsevol cas, són esdeveniments triats de manera discrecional pels dietaristes, que ens serveixen per a conèixer i per a comprendre els hàbits socials i culturals, el pols diari de la vida dels nostres avantpassats, l'evolució de la idiosincràsia —en definitiva— imperant al llarg dels més de tres segles que recorre el *Llibre de memòries*. Vegem-ne dos exemples. El primer, la descripció d'un ésser gairebé sobrenatural, es podria contextualitzar dins d'algun esdeveniment lúdic, com ara una fira o un circ.

Any 1534

Un monstre. En lo mes de agost del present any portaren a la present ciutat de València un mostruo que tenia lo cap de vedell, les dents de llebre, les mans de teixo, los peus de mona, les orelles de home, la coa de pato ab unes pues llargues per lo cos a manera de porch espi. Era cosa que posava espant de veure. (Ms. 78: 530)

Il·lustració del ms. 78 de l'ARCPV (607).⁶

Aquest segon exemple, més luctuós, pertany al capítol dels fets que configuren i que ens ajuden a reconstruir la història del nostre poble. Es tracta d'un fragment de l'anotació que deixa constància de la mort de Germana de Foix, ex reina d'Aragó i primera esposa de Ferran d'Aragó, duc de Calàbria i virrei de València:

⁶ Aquest retrat no pertany a l'ésser descrit en la citació anterior, sinó a un altre *monstre* que aparegué a València l'any 1577.

1536.

A 15 del mes de octubre, diumenge en la nit, morí en la vila de Lliria la Sereníssima Senyora Reyna Donya Germana, la qual morí de propexia. En lo dilluns en la vesprada fon portat lo cos ab cent capellans ab sent antorjes, en unes andes, al monastir de Sant Bernat y fon soterrat en terra, devant lo altar major, com ella manava y volia en son testament. (Ms. 78: 534)

3. L'autoria

Són nombrosos els dubtes que planen sobre la qüestió de l'autoria de l'obra. Malgrat això i a falta d'un estudi més exhaustiu, de la lectura dels manuscrits es dedueix que hi hagué, almenys, quatre autors que van intervenir al *Llibre de memòries*:

Guillem Mir. En un dels manuscrits que hem localitzat —ms. 255 de la Biblioteca de la Universitat de València (BUV)—, Mir se cita a si mateix com autor del dietari: «lo qual fon començat en l'any mil III L XXX VIII fins en l'any present mil III L XXXX dos per mi, Guillem Mir, ciutadà de la dita ciutat» (ms. 255: 1). Joan Furió (140) afirma que aquest lletraferit va copiar dels llibres de registre de la ciutat la part que aplega els anys 1306 al 1492, i a partir d'aquest any fins al 1503 participà en la narració del dietari de primera mà⁷. La hipòtesi de Furió ens sembla bastant probable, més encara si tenim en compte que l'any 1410 hi ha una notícia sobre el mestre de l'orde de Montesa —Romeu de Corbera— que fa referència a l'any 1445⁸: «Visqué trenta y cinch anys, feu molt de bé a la religió, morí en València, en la casa de la Religió, diumenge a 5 de setembre, una ora après migjorn, lo any 1445» (ms. 78: 215-216). Per tant, si més no, el dietarista que redactà els reports del 1410 no escrivia en aquell mateix any, perquè no podia conèixer esdeveniments que succeïrien trenta cinc anys després. Tot i això, a partir de l'any 1374 el dietari no es limita a enumerar els nomenaments dels càrrecs oficials i hi comencen a aparèixer notícies d'índole diversa, la llargària de les quals augmenta considerablement, alhora que les dades i els detalls que aporten són més exhaustius. Això pot indicar que a mesura que el dietari s'aproxima a l'època de Mir, aquest coneix millor determinats esdeveniments històrics i els relata de manera més acurada a partir de la documentació o de les històries transmeses de pares a fills. Tanmateix, pensem que no s'ha de descartar la possibilitat que aquest canvi en la redacció i en els continguts pugui respondre a la mà d'un dietarista anterior a Guillem Mir.

Francesc Joan. Aquest dietarista canvia sensiblement l'estil de redacció i l'estructura anteriors. A més, observem que hi incorpora moltes més notícies de les que hem anomenat «de societat». El mateix autor se cita l'any 1503, i això és un indicatiu —d'acord amb Almarche (82) i Furió (140)— que començà a participar en el dietari aquest any: «asò sé yo molt bé, que Don Rodrigo de Borja, mossèn Luiz Juan, mossèn Pere Lluís Almúnia e yo, Francès Juan» (ms. 78: 266). La data de finalització de la part escrita per Joan és incerta. Furió (140) i Almarche (128) afirmen que escrigué fins als últims anys de la dècada del 1530. Certament, l'any 1530 només conté els nomenaments dels càrrecs oficials de la ciutat, i els quatre anys posteriors donen

⁷ El període 1492-1503 ja havia estat designat per Almarche (82) com l'etapa d'activitat d'un primer dietarista, tot i que en comptes de G. Mir, proposava Luí Mascó.

⁸ Abans, entre les notícies de l'any 1382, hi ha un altre report sobre l'orde de Montesa que remet als anys 1399 i 1409: «A 25 del mes de juliol del any 1382, dia de sant Jaume, essent en lo castell de Montesa lo rey en Pere, fonch elet en mestre lo reverent frare Berenguer March, de nació català, lo qual, après, en lo any 1399 [...] fon bon religiós i cavaller, morí en la vila de Sant Matheu en mars del any 1409» (ms. 78: 91).

poques notícies més, però a partir del 1535 tornen a aparèixer en el dietari algunes anotacions extenses i detallades, com ara les relatives a una expedició militar a Tunísia (ms. 78: 531) o a l'entrada de l'arquebisbe de València, Jordi d'Aústria, a la capital (ms. 78: 548-550). És a partir de l'any 1540 que la quantitat de notícies comença a ser menor i la narració menys detallada; tendència que es manté fins l'any 1573. En l'any 1574 el dietari torna a contenir un volum de notícies considerable, redactades amb més cura dels detalls, volum que creix amb l'arribada de la dècada del 1580. Aquests canvis semblen indicar l'entrada d'un altre redactor en l'obra.

Francesc March. Aquest lletraferit fou elegit jurat de la ciutat els anys 1586 i 1587 (ms. 78: 681 i 701), i se cita ell mateix en el dietari el 1589, any en el qual fou nomenat diputat: «La sentència reial fon executada e així fon fet y declarat que jo, Francisco March, prengui la possessió del dit offici a 17 de abril 1590» (ms. 78: 705). Almarche⁹ considera que March fou l'autor del dietari, aproximadament, entre els anys 1580 i 1610, i Furió¹⁰ avança la data d'inici de la participació en l'obra d'aquest lletraferit a l'any 1574. Tot i que coincidim pel que fa al període que redactà March, nosaltres pensem, però, que no començà a escriure el dietari abans de l'any 1590, ja que en quatre ocasions anteriors a aquest any, redactà notícies que contenien referències a anys posteriors, la qual cosa indica que no les escrivia en el moment exacte en què esdevingueren, sinó que ho va fer més tard. Així, l'any 1578, en un report sobre la vinguda a València del virrei Manrique de Lara, dona una notícia que succeí l'any 1581:

A 31 de juliol dit any, entrà en la present ciutat de València el virrey de aquella, lo Il·lustríssim y excel·lentíssim senyor don Manrique de Lara, duc de Nàxera, conte de València i Treviño, e dit dia jurà en la seu de la present ciutat virrey i capità general de aquella, en après, lo primer dia de juliol 1581, se tornà a Castella. (Ms. 78: 610)

Posteriorment, en la part del diari que deixa constància dels esdeveniments de l'any 1584, llegim una notícia sobre les ajudes que rebrien els síndics per a viatjar a les corts de Monzó, que es van celebrar l'any següent: «q·es celebraren dites corts en 26 de nobembre 1585» (ms. 78: 656). Dos anys després (1587) llegim: «En lo any 1588 el papa Sixto V concedí per ses bulles apostòliques privilegi» (ms. 78: 701). Finalment, en el 1589, entre les línies de la notícia sobre una epidèmia de pesta a Barcelona, March torna a referir-se a un fet que succeiria l'any següent: «En aquest any hi hagué grandíssima peste en Barcelona y altres ciutats de Cathaluña, que moriren des de 7 d'abril fins al mes de març de l'any següent, 1590, pasades 17 milia persones» (ms. 78: 703). En conseqüència, sembla que March no començà a escriure la part del dietari que li correspon (aproximadament, 1574-1610) abans de l'any 1590 i, a més, si tenim en compte que diu «fins al mes de març de l'any següent» i no *fins al mes de març d'aquest any*, com pensem que hagués dit si hagués escrit en present, probablement cal considerar que aquesta notícia de l'any 1590 també s'escrigué posteriorment. Som conscients, però, que cap la possibilitat —per bé que ens sembla menys plausible— que escrigués de manera intermitent, és a dir, que després de redactar uns quants anys, estigués un cert període sense escriure i a continuació reprengués l'activitat.

Joan Lluch Ivars. Segons Furió (142) Lluch començà la seua part del dietari l'any 1610 i la finalitzà, segurament, el 1644. Pensem que és encertada l'apreciació de

⁹ Vegeu (Almarche 127).

¹⁰ Vegeu (Furió 141).

Furió pel que fa als anys que redactà Lluch; tanmateix, pensem que començà a redactar el dietari després del 1610, atès que —com succeeix en la part escrita per March— hi ha algunes anotacions a partir d'aquest darrer any que fan referència a anys posteriors i que, per tant, el dietarista no podia conèixer si no és que escrivia en passat. Per exemple, el dia 22 de setembre de l'any 1610 es fa referència a un fet que succeí l'any 1618: «llargament se pot veure en la *Corónica dels moros de España*, escrita per lo pare Jaume Bleda en lo any 1618» (ms. 78: 764). Aquest fragment retardaria el començament de l'activitat dietarística de Lluch, si més no, fins l'any 1618. Ara bé, l'any 1620 torna a aparèixer una notícia que esdevingué un any després, el 1621: «dissapte, a 8 de maig 1621, los jurats provehiren que se'ls donàs a cascú nou alnes de vellut negre» (ms. 78: 799). Posteriorment, el mateix any 1620 acaba amb el relat d'un fet que succeí el 1622 i que, a més, atenent a les dues primeres paraules que fa servir («fas memòria»), sembla estar escrit amb posterioritat al 1622: «Fas memòria que es llevaren el dol los señors jurats disapte sant, a 26 de mars 1622 i anaren a la seu» (ms. 78: 800). Finalment, l'any 1626, apareix un report que deixa constància de la vinguda a València del virrei, visita que es produí dos anys després: «Diumenge, al primer 1628, entrà en València lo excel·lentíssim señor Marquès de los Vélez, virrey y capità general de la present ciutat» (ms. 78: 811). Aquesta notícia indica que Joan Lluch no començà a escriure la seua part del *Llibre de memòries* abans de l'any 1628, tot i que sembla que li correspon la redacció del dietari des de l'any 1610. De fet, la major part dels anys de la dècada de 1620 contenen un volum de notícies bastant esquifit, que en molts casos gairebé es limita al nomenament dels càrrecs oficials de la ciutat. Sembla que per omplir aquest període en què no s'escrivia quotidianament el dietari, es copiaren, simplement, els reports dels llibres de registre. És a partir del 1632 que les anotacions comencen a ser més extenses i acolorides. Com hem dit abans, encara que menys probable, també cap la possibilitat que Lluch escrigués intermitentment el dietari, de manera que quan redactava, coneixedor de la història, inseria notícies relatives a anys posteriors que lligaven amb les de l'any a què es referia en la seua redacció.

4. Els manuscrits localitzats

La tradició del *Llibre de memòries* es pot qualificar de mixta, atès que la componen tant còpies manuscrites com textos impresos; tanmateix, en aquest treball només farem al·lusió als manuscrits, ja que solament l'edició de Carreres Zacarés (1930) seria objecte d'un estudi d'aquestes característiques. Dels més de vint textos manuscrits que formen part de l'*stemma codicum* realitzat per Furió (145-148), a hores d'ara només n'hem pogut localitzar huit¹¹. La resta han desaparegut dels arxius en què els situava la bibliografia, probablement, a causa dels motius esmentats anteriorment. A continuació ens referirem als manuscrits que hem pogut localitzar, entre els quals no hi ha cap autògraf:

Ms. 78 de l'Arxiu del Reial Convent de Predicadors de València (ARCPV): *Libre de memòries de diversos successos, e fets memorables, e de coses senyalades de la ciutat y regne de València, e de elections de jurats e altres oficials de aquella, seguint lo orde dels llibres consells de la dita ciutat, començant del segon llibre de en Berthomeu de Benajam, notari scrivà de la sala dels magnífichs jurats, de l'any de la*

¹¹ Hem tingut notícia d'un manuscrit, custodiat a la Biblioteca de Montserrat amb la signatura ms. 1172, que podria formar part de la tradició del *Llibre de memòries*. Tot i que amb el títol en espanyol (*Crònica de algunas antigüedades y gobierno de la Ciudad de Valencia después de su conquista*), els 378 folis que en componen el text estan escrits en català. A hores d'ara ens ha estat impossible estudiar-lo, però amb les poques dades que coneixem sobre aquesta obra, ens sembla molt probable que s'adscriba a la tradició del nostre dietari.

nativitat de nostre senyor déu Jesuchrist, salvador nostre, mil tres-cents y huyt. (864 pàgines).

Es tracta d'una còpia anònima del segle XVII —enquadrada amb tapes de pergami— que conté el *Llibre de memòries* gairebé complet, és a dir, comença l'any 1308 i arriba fins el 1644. L'estat de conservació del manuscrit és bastant precari, ja que d'una banda, el paper presenta taques d'humitat que entrebanquen la lectura d'algunes pàgines i, d'una altra, el relligat s'ha descosit fins al punt que un gran nombre de folis es troben completament solts.

Amb les dades actuals, ens sembla molt difícil esbrinar quin n'és el model i, per tant, si es tracta d'un apògraf o d'un antígraf¹², ja que en cap moment se cita pel copista quina és la font que copia i, a més, ell mateix prefereix romandre en l'anonimat¹³. Segons Furió (146), pel fet d'incloure l'obra completa i no contenir ratlladures ni taques de tinta, es tracta d'una còpia apògrafa de l'original d'Ivars. Podria ser-ho, certament, si tenim en compte que la còpia és del segle XVII i que, com hem comentat adés, hi ha indicis seriosos per a mantenir que Ivars escrigué el dietari fins l'any 1644.

En nota marginal, a l'alçada del títol i escrita per Josep Teixidor amb tinta molt més clara, apareix la relació dels jurats elegits l'any 1306 i la dels jurats i el justícia de l'any 1307. A més, en els primers anys del dietari, de tant en tant, apareixen més notes al marge de Teixidor que fan referència, normalment, a divergències entre la informació del manuscrit i la dels llibres oficials de registre, com succeeix, per exemple, l'any 1321. En aquest any, segons el manuscrit, s'elegiren per primera vegada sis jurats (ms. 78: 8), però segons els llibres de registre en foren quatre. Teixidor remarca aquest error amb la nota marginal següent: «6 de junio 1321 fueron eletos en jurados en Guillem Çelom, en Ramon Català, Jacme de Castellet, en Pons Lença. La elección de seis jurados fue en el siguiente año, 1322. (Visto el manual por mí, Fr. Teixidor.)» (ms. 78: 8).

Altrament, entre les pàgines d'aquest manuscrit hi ha una mena de rebut en un paper també escrit a mà, que conté la informació següent: «1. Ms. 23 de l'Archiu dels Dominicos de València, sigle XVII. D. José Osset para copiarlo. 17-VI-1925».¹⁴ Segons l'inventari de manuscrits de l'any 1936 del convent dels Dominics, la signatura antiga ms. 23 es correspon amb l'actual ms. 78 (Robles 392). Tanmateix, no tenim cap notícia d'una còpia d'aquest manuscrit realitzada per J. Osset, qui un any abans, el 1924, sí que va copiar el ms. 94 de la Biblioteca Valenciana (BV), com comentarem més endavant.

Ms. 147 de la Biblioteca Nacional de França (BNF).¹⁵ *Libre de memòries de diversos sucessos e fets memorables e de coses señalades de la ciutat e regne de València e de eleccions de jurats e altres officis de aquella; seguint lo orde dels llibres de consells de la dita ciutat, començant del segon llibre de en Bertomeu de Benajam, notari scrivà de la sala dels magnífichs jurats, del any de la nativitat de nostre Senyor deu Jesu Christ de 1308.* (479 folis).

¹² Tot i que freqüentment s'utilitza el terme *apògraf* (o còpia tretra d'un autògraf sense la supervisió de l'autor) com a sinònim d'*antígraf* (o còpia tretra d'una altra còpia), pensem que cal distingir entre aquests dos termes.

¹³ Per la datació (i sobretot per la lletra) podem excloure com autors de la còpia J. Teixidor (1694-1775) i B. Ribelles (1765-1816), dos dels dominics valencians que més textos copiaren en el segle XVIII. La lletra tampoc no és del dominic F. Diago (1560-1615).

¹⁴ La primera frase està escrita amb llapis, mentre que la segona, amb tinta negra. Les dues semblen de la mateixa mà.

¹⁵ Al catàleg de la BNF, la signatura exacta d'aquest manuscrit és: *Espagnol 147 (cote); supplément 2622 (ancienne cote)*.

Aquest manuscrit conté el dietari complet, és a dir, aplega fins l'any 1644. Datat per la BNF com un text del segle XVIII, es tracta d'una còpia realitzada per Josep Teixidor, ja que la lletra de la còpia coincideix amb la d'aquest frare dominic. Després d'un primer acarament, pensem que és una còpia del ms. 78 de l'ARCPV¹⁶, encara que amb dues notes inicials afegides pel mateix Teixidor. La primera nota que llegim apareix en el foli anterior al que conté el títol, la qual cosa indica —alhora que el contingut, que rectifica la nota següent—, que fou escrita i afegida amb posterioritat a la nota que llegim en segon lloc¹⁷, situada entre el títol i el primer any del dietari. En aquesta darrera nota Teixidor afirma que Francesc March va començar el dietari i que a continuació se'n va fer càrrec Joan Lluch Ivars. Suposem que fruit de la transcripció de l'obra, Teixidor s'adonà que abans de March hi havia participat Francesc Joan, per la qual cosa rectificà la informació que havia donat i hi afegí la nota que apareix en el primer foli —tot just abans del que conté el títol—, en la qual erigeix Joan com a primer dietarista.

Planen, però, alguns dubtes la resolució dels quals ha de ser objecte d'un estudi més acurat. Tal com s'observa en la primera nota del manuscrit, Teixidor s'adonà que alguns reports sobre els nomenaments dels càrrecs oficials no coincidien exactament amb els llibres de registre: «Pero deve tenerse presente, si no quiere errarse mucho, que no todas las noticias que ay en este volumen son sacadas de los manuales de esta ciudad, porque ai no pocas que interpolaron los maestros Joan, March i Ivars» (ms. 174: f. 1 v., l. 14-17). Tot i que —com hem comentat adés— en el ms. 78 de l'ARCPV Teixidor deixà constància d'alguns errors en nota al marge, en aquest manuscrit (ms. 174 BNF) va copiar els errors sense fer cap anotació. Potser va pensar —al nostre parer, encertadament— que amb la nota inicial era suficient per cridar l'atenció sobre aquest punt, i, per tant, que no calia deturpar més el manuscrit que copiava.

Ms. 82 de l'ARCPV. *Fastos Consulares de Valencia. Recopilados por Francisco March y continuados por Juan Lucas Yvars desde el año 1308 hasta 1644 y trasladados desde su original, que para en el Archivo de este Real Convento de Predicadores, y puestos en este volumen por el R. P. L. Fray Thomas Escbri [sic], letor en sagrada theologia, hijo de este real convento y su bibliothecario. Valencia 1742.* (244 pàgines).

Junt amb altres tres manuscrits més, aquest text forma part d'un còdex de 549 pàgines enquadrat amb tapes de pergamí. Tot i que té numeració pròpia (1-244), ocupa les pàgines 307 a 549 del conjunt del còdex. En el títol s'informa que abasta els anys 1308 al 1644 —la qual cosa suposaria el *Llibre de memòries* complet—, però realment només arriba fins l'any 1528, ja que per algun motiu que desconeixem Esbri deixà de copiar-lo en aquesta data.

Tot indica que es tracta d'una còpia del ms. 147 de la BNF. Conté les dues notes de Josep Teixidor que hem comentat adés, però a diferència del ms. 147, en aquest, la primera nota ja s'integra en la primera pàgina numerada del manuscrit, tot just a continuació del títol, la qual cosa és totalment lògica si tenim en compte que n'és una còpia. El títol *Fastos consulares...*, segurament, hi fou afegit per Esbri, atès que en la pàgina dos reproduceix exactament —excepte alguna variant que afecta només a la grafia— el mateix títol dels ms. 78 i del ms. 147: *Libre de memòries de diversos*

¹⁶ Hem acarat els primers i els darrers cinquanta anys dels dos manuscrits i aquesta és la conclusió, però per estar-ne segurs del tot cal una acarament exhaustiu dels manuscrits complets, que a hores d'ara ens ha estat impossible fer.

¹⁷ Una altra prova fefaent de l'afegiment rau en el fet que la primera nota que llegim apareix en el primer foli, el qual no conté numeració, mentre que el segon, el foli en què apareix el títol i la segona nota, està numerat amb el núm. 1.

sucesos [...] deu Jesu Christ de 1308. A més, pensem que Esbri copià el ms. 147 i no el 78 perquè de la mateixa manera que afegí les dues notes inicials de Teixidor, cas d'haver copiat el ms. 78, també hi hauria d'haver afegit les notes marginals que Teixidor inserí en el ms. 78, les quals no apareixen al ms. 147.

Joan Furió no va tenir l'oportunitat de veure el ms. 147 de la BNF¹⁸, i basant-se en la descripció que en feu Morel Fatio va formular una hipòtesi lògica, però a la vista del ms. 147, pensem que, en part, inexacta. Així, Furió encertà amb l'afirmació que el ms. 174 de la BNF és una còpia del ms. 78 de l'ARCPV, però a partir de les dues notes de Teixidor reproduïdes per Esbri en el ms. 82 de l'ARCPV, va deduir que el model d'aquest copista també havia estat el ms. 78, tot i que hi havia d'haver un altre manuscrit perdut¹⁹ del qual Esbri havia copiat les dues notes de Teixidor. En la nostra opinió, doncs, el «manuscrit perdut» de Teixidor és el ms. 174 de la BNF, amb lletra de Teixidor i amb les dues notes que el dominic hi afegí.

Ms. 255 de la Biblioteca de la Universitat de València: *En nom de deu, lo present llibre fet e ordenat segons stà perquè se haja memòria així dels jurats com dels oficials de la ciutat de València en actes senyalats que són stats fets així en la ciutat de València com fora de aquella segons stà en dit llibre, lo qual fon començat en l'any mil IIII L XXX VIII fins en l'any present mil IIII L XXXX dos, per mi, Guillem Mir, ciutadà de la dita ciutat, lo qual és stat tret dels registres de la scrivania de la dita ciutat e ben conprobat*. (104 folis).

El manuscrit comença l'any 1306 i acaba el 1503, període que —com hem comentat abans— es correspon amb la participació de Guillem Mir en el dietari. Atès que la lletra sembla del segle XVII, no es tracta de l'autògraf de Mir, sinó d'un apògraf d'aquell o d'un antígraf. Al nostre parer, aquest manuscrit anònim està escrit per una única mà, tot i que la lletra és bastant irregular i la corrosió de la tinta en dificulta la lectura d'algunes pàgines.

Després del foli 104 hi ha un afegit de Francesc X. Borrull²⁰ titulat «Continuación de la noticia de los jurados, oficiales i cosas notables de Valencia», que aplega els anys 1504 a 1705²¹. L'addició de Borrull conté 35 folis amb numeració independent (1-35), està escrita en espanyol i deixa constància, fonamentalment, dels nomenaments dels càrrecs oficials de la ciutat durant aquest darrer període.

Ms. 94 de la Biblioteca Valenciana. *Dietari Valencià. Fastos Consulares, per Guillem Mir. Ex. Biblioteca quam D. D. Franciscus Borrull, Academia Valentina testamento legavit. Biblioteca de la Universidad de Valencia. M. 255. In nomine Jesus. En nom de deu lo present llibre fet e ordenat segons stà perquè se ahaja [sic] memòria...*²² (154 pàgines).

¹⁸ «La notícia d'aquest manuscrit la dona Morel Fatio. Segons la descripció de l'estudiós francès, aquest manuscrit és una còpia idèntica a *ca*.» (Furió 146). En l'*stemma codicum* de Furió, *ca* és el ms. 78 de l'ARCPV.

¹⁹ «*cad*. II-localitzat. Conec l'existència d'aquest manuscrit per les notes d'Esbrí a l'ARCPV, ms. 82 p. 307-308, on es reproduïx unes notes de Teixidor que aquest va escriure en una còpia feta per ell de *ca* [ms. 78 ARCPV]. Aquesta reproducció no és *ca*, ja que aquest no conté les notes de Teixidor.» (Furió 146).

²⁰ Gutiérrez del Caño (126) designa Borrull com autor d'aquesta part afegida al dietari.

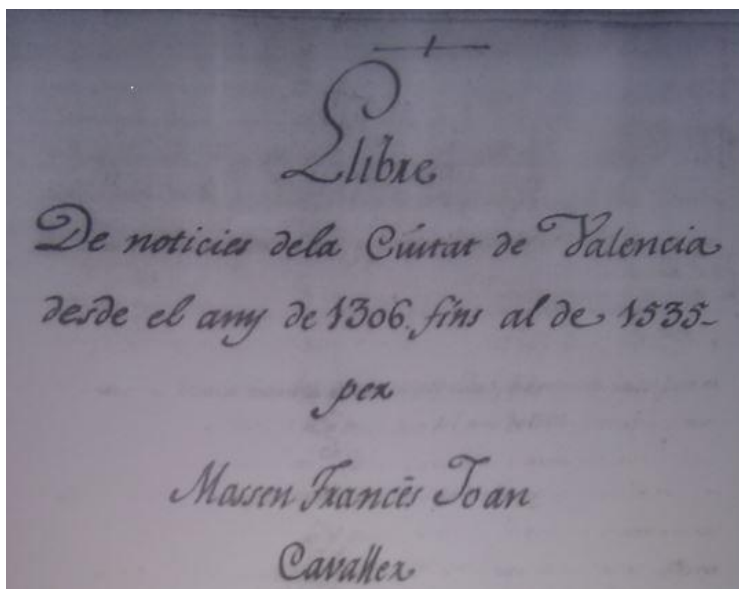
²¹ Segons Furió (148), l'afegit de Borrull acaba l'any 1704, però realment el manuscrit arriba fins l'any 1705, amb els noms dels jurats, dels justícies (criminal i civil), dels administradors de carns i dels síndics d'aquest any.

²² La resta del títol és gairebé idèntic al del ms. 255 de la BUV. Només difereix en la data d'inici de la redacció de G. Mir, ja que en comptes de «fon començat en l'any mil IIII L XXX VIII fins en l'any present mil IIII L XXXX dos, per mi, Guillem Mir» (ms. 78: 1), escriu: «fon començat en l'any MCCCCXXXX dos, per mi, Guillem Mir» (ms. 94: 23).

Junt a un altre manuscrit, forma part d'un volum amb una enquadernació moderna, amb tapes de cartó dur i escrit en paper amb pautes impreses. El volum conté 280 pàgines numerades (curiosament, de la 21 a la 300) i dos fulls de guarda sense numerar. Així doncs, el ms. 94 comença al foli 3 r. (amb el número de pàgina 21), i acaba al f. 77 v. (pàgina 174). El foli 78, que correspondria a les pàgines 175-176 ha desaparegut del volum, però això no afecta al nostre manuscrit, atès que aquest finalitza, a la pàgina anterior, amb la data i la signatura del copista. A continuació apareix un catàleg de tres pàgines amb el títol *Protocolos notariales del Colegio del Patriarca*, que fa una relació d'un seguit de protocols notariais amb la signatura de cadascun. Finalment, les darreres 111 pàgines estan totalment en blanc.

Com el mateix títol indica, es tracta d'una còpia del manuscrit 255 de la Biblioteca de la Universitat de València. En coneixem la data de la còpia i l'autor perquè, com hem dit adés, està datada i signada pel copista: «Terminé de copiarlo en 29 de noviembre de 1924, habiéndome costado de copiarlo unos veinticuatro días. Vallada (La Caseta), 29-XI-1924» (ms. 94: 174). José Osset Merle».

Aplega els anys 1306 al 1503 del dietari, encara que també inclou l'afegit de Francesc X. Borrull al manuscrit 255 de la BUV (anys 1504 a 1705). De fet, a la pàgina 128, després de l'any 1503, el copista posa el títol de l'afegit de Borrull («Continuación de las noticias de los Jurados, Oficiales y cosas notables de Valencia») i continua amb l'any 1504, que ja forma part d'aquest afegit.

Ms. 197 de la Biblioteca de la Universitat de València: *Llibre de notícies de la Ciutat de València des de el any 1306 fins al de 1535, per Mossèn Francès Joan, cavaller* (148 folis). Foli 1 v.

Còpia realitzada per Francesc X. Borrull i Vilanova al final del segle XVIII, tal com s'indica en una introducció inicial afegida pel copista: «haviéndolo leído para hacer sacar una copia de él a principios del año de 1795» (ms. 197: f. 1 v., l. 4). Es tracta d'una selecció de notícies feta pel copista, que ja en el primer foli manifesta la seua intenció de fer una síntesi de l'original: «Aunque esta obra de mosén Francisco Joan contenía muchas más noticias, me ha parecido copiar solo las más importantes y que pueden ilustrar mejor la historia de aquellos tiempos» (ms. 197: f. 1v., l. 12-15).

Atès que arriba fins l'any 1535, el manuscrit que Borrull va fer servir de model per a realitzar aquesta còpia podria haver estat l'autògraf de Francesc Joan o un

apògraf d'aquest. En qualsevol cas, es tracta d'un text perdut que, de moment, no podem acurar amb el ms. 197 de la BUV.

Tot i això, podem dir que el model d'aquesta còpia hauria de ser més extens que els manuscrits 255 de la BUV (un apògraf de l'original de Mir o un antígraf) i 78 de l'ARCPV (un apògraf de l'autògraf d'Ivars o un antígraf). Basem aquesta afirmació en el fet que el manuscrit 197 de la BUV, tot i estar abreujat, en alguns anys conté un volum d'informació igual o superior que els altres dos. Fins i tot, algunes de les notícies que inclouen els tres manuscrits són més extenses i més detallades en la còpia de Borrull. Aquest tret s'observa clarament si acarem, per exemple, l'any 1385 dels tres textos. En aquest any, a banda de l'elecció dels càrrecs oficials, el ms. 78 (p. 99) només conté una orde que estipula que les «dones públiques» quedaren recloses en el convent de les Repenedides des de dilluns sant fins a divendres sant, per la qual cosa havien de rebre una compensació monetària. El ms. 255 de la BUV (f. 28 r.) conté la mateixa informació que acabem de detallar, per bé que la notícia sobre les prostitutes és bastant més sintètica. Per la seua banda, el ms. 197 (f. 8 v. - 9 v.), a més dels noms dels ciutadans elegits per als càrrecs oficials, conté notícies que fan referència a una donació de la ciutat al convent dels Ferrers Menors, a una carta tramesa pel duc de Montblanc als jurats i conselleres de València, a una petició formulada a la ciutat per part de tres ciutadans a fi que aquesta els deixés tres galeres per combatre en favor de la cristiandat, així com a una llista detallada dels ciutadans que contribuïren a pagar la fiança de 45.000 florins exigida a canvi de les naus i, finalment, deixa constància dels noms dels representants de la ciutat que havien de trametre una ambaixada al duc de Montblanc.

Ms. 61 de l'Arxiu del Reial Convent de Predicadors de València: *Ex libro magno manuscripto qui fuit civitatis Valentiae et nunc est in posse comitis Concentaynae, in quo continentur electiones juratorum, et justitia criminalis, et determinaciones consiliorum, et plura alia; ab anno 1306 usque ad nnum 1566.*

Escrit en espanyol, aquest manuscrit del segle XVIII ocupa de la pàgina 203 a la 263 d'un còdex de 487 pàgines, el qual conté, a més, un seguit de manuscrits que deixen constància de fets referits a guerres, expulsió dels moriscs, notícies de caire local, assumptes de l'església, de la noblesa, de la reialesa, etc., els quals succeïren a diversos municipis del País Valencià (Gandia, Canals, Sogorb, Elx, Alcoi, etc.).

Està enquadernat amb tapes de pergamí i al lloc es pot llegir «Maestro Diago.», malgrat que l'autor de tots els textos que inclou és el frare dominic Josep Teixidor. Aquest títol es deu al fet que tots els manuscrits que va copiar Teixidor en aquest volum formen part dels materials de Francesc Diago per als *Apuntamientos recogidos por el P. M. Fr. Francisco Diago para continuar los anales del Reyno de Valencia*. El manuscrit original de Diago no és a l'Arxiu del Reial Convent de Predicadors de València i a hores d'ara no l'hem pogut localitzar en cap altre lloc, tot i que Almarche (44) en fa una breu descripció.

Ms. 61 ARCPV.

El dietari comença l'any 1321 i finalitza el 1539, encara que com es pot comprovar des de la primera pàgina (203), Diago trià només les notícies que li interessaven, de manera que bandejà aquells anys que no contenien informació adient per a la seua obra (de l'any 1321 passà al 1327, d'aquest al 1331, i així successivament fins al final del manuscrit). A més, sense arribar al desordre del manuscrit 53 de l'ARCPV —que comentarem a continuació—, aquest també conté algunes alteracions cronològiques, com es pot veure, per exemple, a la pàgina 215, en la qual, de l'any 1382, retrocedeix fins al 1327, avança fins al 1374 i torna, ja en la pàgina 215 a l'any 1382.

Llevat de l'any 1321, la resta d'anys no contenen els noms dels ciutadans elegits per als càrrecs oficials, la qual cosa contrasta amb gairebé tots els altres manuscrits. Així, la major part de la informació es refereix, sobretot i per aquest ordre, a la reialesa, a la noblesa i a l'església.

Una gran part de les notícies que conté es troben al ms. 197 de la BUV, per bé que no les copia literalment i, com hem dit anteriorment, les tradueix a l'espanyol. Aquest manuscrit, però, inclou notícies d'altres fonts, com s'aprecia clarament en els anys 1347 i 1349, ja que el ms. 197 no conté cap notícia en aquests anys: «Any 1345. Falta des de aquest any hasta el de 1350» (ms. 197: f. 7 r.). Tot i que algunes de les anotacions que apareixen al ms. 61 de l'ARCPV en els dos anys esmentats les trobem al ms. 78 del mateix arxiu, i d'altres al 255 de la BUV, les grans diferències que s'aprecien en la redacció indiquen que el copista no coneixia aquests dos manuscrits. A més, la primera notícia que reporta Teixidor l'any 1347 (ms. 61: 204), en relació amb una treva que ordenà el consell entre dos cavallers enfrontats, no es troba en cap d'aquests dos manuscrits. En conseqüència, a més del ms. 197 de la BUV, el ms. 61 de l'ARCPV beu, almenys, d'una altra font a hores d'ara desconeguda.

Ms. 53 de l'ARCPV: *Varias noticias de la venida de los reyes a esta ciudad.* (445 p.).

Es tracta d'un manuscrit anònim amb lletra del segle XVIII, en el qual s'observa, si més no, la intervenció de tres copistes diferents. Cap d'aquestes lletres no pertany a Josep Teixidor ni a Tomàs Esbri, frares dominics autors de dues còpies manuscrites de la tradició del *Llibre de memòries* custodiades a l'Arxiu del Reial Convent de Predicadors de València. Està compost per deu plecs de paper *in folio*, amb una quantitat de bifolis que oscil·la entre els deu i els diu, els quals es troben sense enquadrar, tot i que estan relligats i agrupats en una carpeta amb tapes de pergamí.

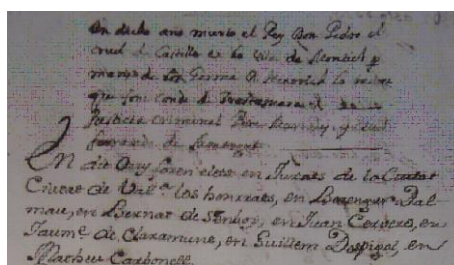
Aquest text es pot qualificar d'incomplet i d'inconnex, atès que, de vegades, altera l'ordre cronològic de la informació que conté (després d'haver donat compte de les notícies de diversos anys, torna enrere per relatar-ne d'anys anterior). L'alteració a què ens referim s'observa clarament —entre d'altres— a la pàgina 427, en què arriba fins l'any 1694 i tot seguit dóna una informació referida a l'any 1687, continua a la pàgina 428 amb un report del 1652 i torna, a continuació, a l'any 1694. A més, de tant en tant bandeja un bon grapat d'anys sense fer esment de cap notícia, com succeeix, per exemple, en els anys que van des del 1394 (p. 282) fins el 1553 (p. 285). A més, de les 511 pàgines del manuscrit, n'hi ha un gran nombre en blanc i moltes altres que només inclouen un petit paràgraf inicial. Aquests trets el converteixen en un manuscrit bastant desgavellat i, a priori, d'una vàlua inferior a la resta pel que fa a la *collatio* d'una edició crítica de l'obra.

El ms. 53 de l'ARCPV copia algunes parts del ms. 78 d'aquest mateix arxiu, com s'observa, per citar-ne un exemple febaent, en la informació referida a l'any 1392, la qual és gairebé literal a la del ms. 78 de l'ARCPV²³. Tanmateix, de vegades, el ms. 53 no només conté notícies que no inclou el ms. 78, (normalment de caire eclesiàstic) sinó que, a més, la informació que ofereix difereix en ocasions de la d'aquest darrer manuscrit. Per veure-ho clarament acararem els fragments dels dos manuscrits que es refereixen al jurament del càrrec del catorzè virrei de València:

En el año 1553 juró de virrey de Valencia D. Bernardino de Cárdenas, duque de Maqueda y marqués de Elche. Fue el 14 virrey. (Ms. 53: 285). A 22 del mes de giner de l'any 1553 entrà en la present ciutat de València lo molt alt señor Don Francisco de Cárdenas, duch de Maqueda, marquès d'Elig, e dit dia jurà en la seu per virrey i capità general en la present ciutat i Regne de València. (Ms. 78: 567).

Malgrat que la informació que dóna el ms. 78 és més exhaustiva, erra en el nom del catorzè virrei de València, ja que, com es llegeix al ms. 53, el seu prenom era Bernardino i no Francisco.

Com hem vist fins ara, la major part dels manuscrits del *Llibre de memòries* estan escrits en català (només el ms. 61 de l'ARCPV i l'afegit de Francesc Borrull al ms. 255 de la BUV estan escrits totalment en espanyol). Per això, una de les novetats que aportaren els copistes d'aquest manuscrit rau en el fet que traduïren a l'espanyol algunes de les notícies que conté. En aquestes notícies es fa palesa, sens dubte, l'autoria diferent de dues de les lletres que apareixen al manuscrit. Com es pot observar en la il·lustració que hem inclòs a continuació, normalment, la mà que escriu en espanyol és diferent de la que ho fa en català:

Ms. 53 de l'ARCPV, pàg. 180.

²³ Vegeu les pàgines 275 a 280 del ms. 53 i les pàgines 134 a 142 del ms. 78, tots dos de l'ARCPV.

Tanmateix, molt de tant en tant, com ara a la pàgina 183, el mateix escrivà escriu tant en català com en espanyol. La lletra del tercer copista només apareix a les pàgines 452 —en una anotació inacabada— i 453 —en què descriu els efectes d'una gran tempesta.

Finalment, cal parar esment en el fet que el primer plec del manuscrit (1 - 64) és una breu biografia de Jaume I, titulada «Historia del Rey Don Jayme el 1º. Conquista de esta ciudad por el mismo y otras cosas».

5. Concloent

El *Llibre de memòries* és una obra cabdal en l'entramat de les lletres catalanes de l'edat moderna. A cavall entre la literatura i la historiografia, deixa constància de gairebé tres segles i mig d'història del poble valencià (1306-1644). Els testimonis d'aquest extens dietari han estat copiats en tantes ocasions que han arribat a configurar una de les tradicions manuscrites més dilatades del nostre període modern. Tot i això, d'una gran part d'aquests textos manuscrits només ens han arribat referències bibliogràfiques.

Actualment, la majoria dels especialistes coincideixen a pensar que foren quatre els autors del dietari:

Guillem Mir, que copià notícies dels llibres de registre de la ciutat des del 1306 fins, aproximadament, el 1492 i, posteriorment, escrigué el dietari de primera mà fins l'any 1503.

Francesc Joan, que inicià la seua activitat com a dietarista el 1503 —any en què se cita ell mateix— i la finalitzà al final de la dècada del 1530.

Francesc March, que probablement redactà el període comprés entre mitjan dècada del 1570 i l'any 1610, per bé que, fruit d'una lectura atenta dels manuscrits, hem trobat exemples que indiquen que podria no haver començat a escriure abans del 1590, ja que algunes notícies remet a fets que succeïren en una data posterior, l'última de les quals, de l'any 1589, remet al 1590 i, a més, per la manera en què està redactada, sembla que està escrita amb posterioritat a l'any 1590.

Joan Lluch, a qui hom atribueix la redacció dels anys 1610 al 1644, per bé que —com en el cas de F. March— determinades notícies relaten fets posteriors als anys en què s'insereixen, l'última de les quals, del 1626, deixa constància d'un esdeveniment de l'any 1628. Això indica, doncs, que Lluch, probablement, no començà a escriure el dietari abans d'aquest darrer any. Tanmateix, tant en el cas de Lluch com en el de March, també cap la possibilitat que desenvoluparen la seua activitat com a dietaristes intermitentment, de manera que després d'un període sense escriure redactaren els fets succeïts durant els anys anteriors.

Pel que fa als manuscrits, a hores d'ara no hi ha cap autògraf del *Llibre de memòries* localitzat, i les còpies manuscrites més antigues que ens han pervingut —les dues del segle XVII i anònimes— són el ms. 78 de l'ARCPV i el ms. 255 de la BUV.

El primer d'aquests manuscrits conté l'obra sencera i, per tant, tenint en compte que és del segle XVII i que Lluch concloué el dietari l'any 1644, podria ser l'autògraf d'aquest darrer dietarista. No obstant això, es tracta d'un manuscrit molt net, amb molt poques rectificacions i gairebé sense ratlladures, la qual cosa s'adiu més amb una còpia que amb un autògraf.

El segon (ms. 255 de la BUV), comença l'any 1306 i acaba el 1503, període que, com hem vist, sembla estar redactat per Guillem Mir. En conseqüència, tractant-

se d'un manuscrit del segle XVII, no pot ser l'autògraf de Mir, sinó un apògraf d'aquest o un antígraf.

Un segle més tard està datat el ms. 197 de la BUV, el qual és una còpia realitzada per Francesc Borrull que arriba fins l'any 1535. Com que alguns indicis indiquen que Francesc Joan conclougué la seua part del *Llibre de memòries* al voltant d'aquest darrer any, el testimoni que copià Borrull —perdut a hores d'ara— podria haver estat l'autògraf de Joan, per bé que també un apògraf o, fins i tot, un antígraf. En qualsevol cas, tenint en compte que Borrull abreujà el text i que el volum d'informació que conté en alguns anys és major que el de la resta dels manuscrits, pensem que originalment era un manuscrit més extens que el ms. 78 de l'ARCPV i que el ms. 255 de la BUV.

A partir d'aquests tres manuscrits en naixen altres quatre, de manera que el ms. 78 de l'ARCPV és l'ascendent dels manuscrits 147 de la BNF i 82 de l'ARCPV; el ms. 255 de la BUV és l'ascendent del ms. 94 de la BV, i del ms. 197 de la BUV deriva, només en part, un text perdut de F. Diago escrit en espanyol, una còpia del qual la devem a Teixidor i es troba a l'ARCPV amb la signatura ms. 61. Aquest darrer testimoni, però, conté notícies d'una altra font que a hores d'ara roman en el terreny de la incògnita.

Finalment, el ms. 53 de l'ARCPV, un testimoni anònim amb tres lletres diferents i amb bastants parts traduïdes a l'espanyol, és un text inconnex i desgavellat, amb gairebé més pàgines en blanc que escrites.

Comptat i debatut, no són pocs els dubtes que encara planen sobre el *Llibre de memòries*, els seus autors i la seua tradició manuscrita. Com succeeix amb molts altres textos medievals i de l'edat moderna, el *Llibre de memòries* —tot i ser una obra fonamental de la literatura memorialística catalana— no ha rebut els esforços que mereix per part dels estudiosos, i una bona prova d'això la trobem en el fet que comptem amb una única edició de l'any 1930, la qual, a més, no és crítica, perquè pràcticament només té en compte un manuscrit. Hem tractat d'afegir un petit raig de llum a la que vessaren en els seus treballs sobre l'obra autors com Almarche, Escartí i Furió, aquest darrer autor d'una anàlisi excel·lent del *Llibre de memòries*; però som conscients que molts dels *secrets* que encara amaga aquest dietari romanen perduts entre els viaranyos sinuosos que tracen les lletres que basteixen els seus manuscrits.

Obres citades

Almarche, Francesc. *Historiografia valenciana*. València: Impremta La voz valenciana, 1919. Imprès.

Escartí, Vicent, J. «Unes consideracions sobre la dietarística valenciana del segle XVII». *Caplletra* 9 (1990): 119-127. Imprès.

Escartí, Vicent J. *Memòria privada. Literatura memorialística valenciana del segle XV al XVIII*. València: Eliseu Climent, 1998. Imprès.

Escartí, Vicent J. «Notícia sobre la literatura memorialística al País Valencià, del segle XIV al XIX». *Manuscrits: revista d'història moderna* 28 (2010): 181-205. Imprès.

Escartí, Vicent J. *From Renaissance to Renaissance. (Re)creating Valencian Cultures (15th - 19th c.)*. Santa Bárbara / Ciudad de México: Publications of eHumanista, 2012. Imprès.

- Ferrando, Antoni. «La literatura popularista al País Valencià durant la Decadència». *Estudis de literatura catalana al País Valencià*. Benidorm / Alacant: Universitat d'Alacant/Ajuntament de Benidorm, 1987. 55-74. Imprès.
- Ferrando, Antoni. «Una revisió crítica del Barroc valencià». *Caplletra* 52 (2012): 113-152. Imprès.
- Furió, Joan M. «El record a la València del Barroc: el *Libre de Memòries*». *Escriptors valencians de l'edat moderna*. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2004. 139-148. Imprès.
- Fuster, Joan. «La València del segle XVII a través d'un dietarista eclesiàstic». *Obres completes* I. Barcelona: Edicions 62, 1975: 431-508. Imprès.
- Gutiérrez del Caño, Marcelino. *Catálogo de los manuscritos existentes en la Biblioteca Universitaria de Valencia* I. València: Llibreria Maragat, 1913. Imprès.
- Pla, Josep. *Retrats de passaport*. A J. Pla. *Obra completa* XVII. Barcelona: Destino, 1970. Imprès.
- Robles, Adolfo. «Manuscritos del Archivo del Real Convento de Predicadores de Valencia». *Escritos del Vedat* XIV. Torrent, 1984: 349-402. Imprès.
- Roca, Rafael. «Bernat Guillem Català de Valeriola i el seu dietari (1568-1607)». *Miscel·lània Germà Colón* 7. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat. 1997: 79-94. Imprès.
- Rossich, Albert. (1996). «La literatura (1716-1808)». A P. Gabriel (dir.), *Història de la cultura catalana. El Set-cents* 3. Barcelona: Edicions 62: 121-142. Imprès.
- Rossich, Albert. «La literatura (1516-1716)». A P. Gabriel (dir.), *Història de la cultura catalana. Renaixement i Barroc. Segles XVI-XVII* 2. Barcelona: Edicions 62, 1997: 145-166. Imprès.
- Rossich, Albert. «La literatura catalana entre el barroc i el romanticisme». *Caplletra* 9, 1990: 35-57. Imprès.
- Rossich, Albert, i Pep Valsalobre. *Literatura catalana moderna (siglos XVI-XVIII)*. Barcelona: Síntesis, 2012. Imprès.

Recebido para publicação em 02-08-14; aceito em 04-09-14